

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Д. В. Ярош

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права

УДК 340.15

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті висвітлюється діяльність Центральної Ради та Генерального Секретаріату в галузі військового будівництва та формування української армії. Підсумовуючи наведені у статті думки і матеріали, автор приходить до висновку, що відсутність регулярної і боєздатної армії — одна з головних причин поразки Центральної Ради.

В статье освещается деятельность Центральной Рады и Генерального Секретариата в области военного строительства и формирования украинской армии. Подытожив приведенные в статье мысли и материалы, автор делает вывод о том, что отсутствие регулярной и боеспособной армии — одна из главных причин поражения Центральной Рады.

The article sheds light on Central Rada and General Secretary activities' in the sphere of military development and Ukrainian Army creation. Summing up the ideas and data dealt with in the article, the author draws the conclusion that one of the main reasons for Central Rada defeat lies in the absence of a strong and regular army.

Велике значення для утвердження української національної державності в сучасних умовах мала розбудова власних Збройних Сил, готових захистити її незалежність, недоторканність і територіальну цілісність, захистити її кордони.

У загальних засадах Закону “Про Збройні Сили України”, прийнятого Верховною Радою 6 грудня 1991 р., зазначається: “Україна як незалежна держава і суб’єкт міжнародного права, виходячи з того, що оборона країни є справою всього народу України, проголошує про створення власних Збройних Сил. Збройні Сили України призначені для захисту незалежності, територіальної цілісності та недоторканності України” [1].

А в Конституції України функції Збройних Сил України визначаються ст. 17, в якій наголошується: “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу” [2, с. 58].

Передбачено також здійснення реформи Збройних Сил України. У підготовці та проведенні такої реформи велике теоретико-пізнавальне і практичне значення мають історичні традиції військового будівництва доби Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.). На жаль, в історико-юридичній науці дуже мало наукових праць, присвячених проблемі військового будівництва в період Центральної Ради. А ця проблема

заслужує особливі уваги з боку науковців. Справа в тому, що серед визначних лідерів національно-державного відродження України 1917-1918 рр. були діаметрально протилежні погляди на проблему військового будівництва в незалежній Україні. Так, наприклад, політичний і громадський діяч, один із зачинателів самостійницького руху в Україні М. І. Міхновський, виступав за створення регулярних збройних сил як гаранта існування незалежної і суверенної України.

Протилежних поглядів дотримувалися лідери Центральної Ради Михайло Грушевський, Володимир Винниченко та інші. Вони були противниками організації регулярної армії, вважаючи її “як вияв мілітаризму, як знаряддя державного примусу, як охоронну сторону всіх гідот старого режиму” [3, с. 48].

У збірнику статей і промов “На порозі нової України”, написаних і виголошених М. Грушевським протягом 1917-1918 рр., автор стверджує, що “нормальною формою охорони для держави демократичної являється всенародна міліція. План, вироблений нашим військовим міністерством, побудований на принципах територіального устрою так, що без труднощів будь-коли можна перейти від армійської до міліційної системи” [3, с. 49].

М. Грушевський не лише сформулював систему української армії як “народної міліції”, а визначив єдину мету її існування — “сповнення найвищого громадського обов’язку: боронити найвищі народні досягнення своєю кров’ю” [4, с. 49].

З перших днів утворення та діяльності Центральної Ради розпочалася боротьба за національно-територіальну автономію України та за українізацію військових частин.

Велике значення для здійснення курсу українізації українського війська мав I Всеукраїнський військовий з’їзд, який був скликаний в Києві у травні 1917 р., в роботі якого взяли участь понад 900 делегатів, що представляли понад 1,5 млн. українців — військових усіх фронтів Балтійського і Чорноморського флотів, гарнізонів і військових округів України [5, с. 535].

З’їзд визнав Українську Центральну Раду “єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються цілої України”, рішуче підтвердив ухвали Всеукраїнського Національного Конгресу з 20-21 травня 1917 р., вимагаючи негайного визнання національно-територіальної автономії України, українізації війська і переформування армії за національно-територіальним принципом [6, с. 327].

Одна з резолюцій з’їзду проголошувала: “... визнаючи, що постійне регулярне військо як знаряддя панування буржуазних класів не відповідає прагненням народу і робітничого класу, Український військовий з’їзд, закладаючи перші наріжні камені організаційних збройних сил української демократії, ставить перед собою найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (“народною міліцією”), щоб єдиною метою її існування і формування був захист інтересів і прав народу, а не панівних класів” [4, с. 60].

З’їзд обрав Український військовий генеральний комітет, до складу якого увійшли В. Винниченко, С. Петлюра, І. Луценко, В. Павленко та інші, який у повному складі (18 осіб) був кооптований до складу Української Центральної Ради [7, с. 535].

Крім I Всеукраїнського військового з’їзду протягом травня 1917 р. в Києві відбулися всеукраїнські з’їзди: робітничий, селянський, учительський, делегати яких вимагали від Тимчасового уряду негайного надання національно-територіальної автономії Україні у складі нової, демократичної Росії, українізації армії.

Враховуючи нову хвилю революційного піднесення народних мас і прагнучи здійснювати керівництво цим піднесенням, Українська Центральна Рада 10 червня 1917 р. звернулася до українського народу з Першим Універсалом. Він був виголошений В. Винниченком на Другому всеукраїнському військовому з’їзді, в роботі якого взяли участь 2 300 делегатів, які репрезентували 1 736 тисяч українських воїнів [8, с. 12].

“Народе Український, — так розпочинався він. — Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі. Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських, вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольности” [4, с. 31].

Аналіз змісту Першого Універсалу переконливо засвідчує, що Центральна Рада в процесі своєї діяльності перетворилася з національно-політичного центру для керівництва революційним рухом у вищий законодавчий орган української державності — парламент, який проголосив автономію України та її українізацію.

З’їзд заслухав доповідь Українського генерального військового комітету, розглянув питання про політичний момент, землю і народну освіту, статут УГВК та інші, доручив УГВК розробити детальний план українізації війська й негайно розпочати впровадження

його в життя. З'їзд обрав Всеукраїнську Раду Військових Депутатів у кількості 132 осіб, що увійшли до Української Центральної Ради [4, с. 536].

Після проголошення Першого Універсалу Центральна Рада приступила до формування Генерального секретаріату — першого уряду відродженої Української держави. Двадцять восьмого червня 1917 р. такий уряд було створено на чолі з В. Винниченком як виконавчий орган Центральної Ради, який повинен був реалізувати принципи, викладені в Першому Універсалі.

У “Статуті Генерального Секретаріату” зазначалось, що Вищим Крайовим органом управління в Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою і звітує перед нею. Згідно з цим Статутом Генеральний Секретаріат спочатку у своєму складі мав 8 Генеральних секретарів, у тому числі і секретарство військових справ на чолі з С. Петлюрою.

З 20 жовтня по 1 листопада 1917 р. у Києві відбувся Третій Всеукраїнський військовий з'їзд. В його роботі взяли участь понад 1 000 делегатів. З'їзд підтримав Центральну Раду та Генеральний Секретаріат, висловився за негайне проголошення Української Демократичної Республіки в етнографічних межах України. Прийняв резолюції про повстання в Петрограді, про українські Установчі Збори, про українізацію війська та демобілізацію [9, с. 566].

На виконання резолюції Третього Всеукраїнського військового з'їзду щодо українізації армії 29 листопада 1917 р. Генеральне секретарство військових справ ухвалило утворити Український Генеральний військовий штаб для координації дій всіх українських підрозділів на території України для переведення українських полків в Україну з інших фронтів і міст Росії та створення національного війська на територіальних засадах. Очолив його колишній голова Української військової громади у м. Двінську генерал-майор Б. Бобровський [4, с. 362].

Незважаючи на складність міжнародного і внутрішнього становища, відсутність досвіду, Центральній Раді, Генеральному секретаріату та його Генеральному секретарству військових справ вдалося чимало зробити для формування українських збройних сил.

Так, на заклик Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка ще в квітні 1917 р. збори 5 тисяч солдатів-українців, що відбувалися в Києві, висловили бажання організувати український піший полк ім. гетьмана Б. Хмельницького [4, с. 534].

На засіданні 15 квітня 1917 р. Центральна Рада своєю резолюцією підтримала пропозицію клубу, а 22 квітня 1917 р. на другій сесії Центральної Ради з участю делегатів українських військових організацій була ухвалена резолюція: “Українська Центральна Рада, вислухавши повідомлення Комітету і українських військових організацій, постановляє: “Українська Центральна Рада з вдовolenням прийняла заяву вищого командування про формування Першого українського полку як прийняття принципу українізації війська” [4, с. 70].

Центральна Рада не лише ухвалила резолюцію про створення Першого українського полку, але й рекомендувала українським військовим організаціям створювати із запасних тилкових частин нові українські полки. Так творилась армія відродженої Української держави. Весною 1917 р. появляються в Україні добровільні військові формування — “вільне козацтво”. Вони створювалися за територіальним принципом і традиціями українського запорозького козацтва.

До осені 1917 р. їхньою соціальною базою було переважно селянство. Як підрозділи міліції загони “Вільного козацтва” підпорядковувалися Генеральному секретарству внутрішніх справ [9, с. 558], а наприкінці грудня 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив рішення про передачу “Вільного козацтва” з відомо Секретарства внутрішніх справ до Військового секретарства і організації реєстрового “Вільного козацтва”, що утримуватиметься на державні кошти. Для кожного повіту призначалися дві сотні — кінна та піша. Вони могли використовуватися для боротьби із заколотами та анархією [10, с. 340].

Загони “Вільного козацтва”, в рядах яких перебували 60 тисяч українців Київської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської губерній, боронили незалежність України. П'ятого квітня 1918 р. військовим міністром О. Т. Жуковським було підписано наказ про демобілізацію особового складу “Вільного козацтва”. У наказі підкреслювалися заслуги “Вільного козацтва” перед Українською Народною Республікою та висловлювалася щира подяка особовому складу [9, с. 344].

Особливо прискорився процес формування української армії після проголошення Української Народної Республіки. Так, восени 1917 р. був сформований Георгіївський полк ім. полковника Івана Богуна з солдатів-українців військових частин Київського гарнізону. Полк увійшов до складу I гвардійської Середньоцької дивізії, яка формувалася

у Києві [9, с. 342].

Наприкінці 1917 р. з українців Туркестанської дивізії був сформований гайдамацький кінний полк ім. Кості Гордієнка, кошового Запорозької Січі. В січні 1918 р. 300 вершників брали участь у бойових діях в Києві на боці Центральної Ради [9, с. 342].

Під контроль Центральної Ради перейшли штаб Південно-Західного фронту та інші армійські установи у Бердичеві. В ніч з 10 на 11 грудня 1917 р. війська Центральної Ради зайняли штаби усіх частин Румунського та Південно-Західного фронтів [4, с. 575].

Щодо загальної чисельності збройних сил Центральної Ради наприкінці 1917 р., то достовірних даних, на жаль, немає. За свідченнями радянських істориків, у розпорядженні Центральної Ради було 180 тисяч солдат в діючій армії, 150 тисяч в тиллових частинах і 60 тисяч в загонах “Вільного козацтва”, а всього майже 400 тисяч бійців організованого війська Української держави доби Центральної Ради [10, с. 32].

Правові засади військового будівництва були законодавчо закріплені в ряді законів, прийнятих Центральною Радою. Так, 14 листопада 1917 р. було видано “Закон Центральної Ради про відстрочку призову на військову службу і відкомандирування з військ громадян УНР”. Згідно з цим законом при Генеральному секретарстві військових справ створювався Головний комітет по відстрочках. До складу Головного комітету входили представники Генеральних секретарств військових справ, внутрішніх справ, торгу та промисловості, фінансів, освіти, земельних і судових справ тощо. Лише Головному комітетові надавалось право “про тимчасове одкомандирування з війська спеціалістів та інших воєннослужащих до установ, організацій і підприємств на території Української Республіки” [4, с. 443-444].

Двадцять другого грудня 1917 р. Центральна Рада видає “Тимчасовий законопроект про флот Української Народної Республіки”, де в ст. 5 було записано: “Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов’язання Російського уряду щодо Чорноморського флоту і утримання флоту та портів”, а ст. 4 констатувала: “З часу проголошення цього закону всі російські військові і транспортні кораблі на Чорному і Азовському морях повинні підняти прапори Української Народної Республіки” [9, с. 78-79].

Третього січня 1918 р. Мала Рада ухвалила “Закон про створення народного війська”. Відповідно до цього закону Генеральне секретарство по військових справах повинно було здійснити демобілізацію діючої армії і “для оборони рідного краю від зовнішнього нападу заводиться в Українській Народній Республіці народне військо (народна міліція)” [9, с. 90-91]. Тобто лідери Центральної Ради знову повертались до старої віджилої військової концепції — “всенародної міліції, всенародного озброєння народу”.

Це переконливо підтвердили січневі події в Києві під час наступу більшовицьких військ, та бої під Крутами — це героїчна і трагічна сторінка української революції. Героїчна, тому що 16 (29) січня 1918 р. відбувся нерівний бій. Було відбито декілька атак переважаючих сил муравйовського наступу на Київ, під час яких загинуло 250 юнкерів та студентів. За рішенням Центральної Ради 19 березня 1918 р. тіла 27 воїнів студентського куреня було урочисто поховано на Аскольдовій могилі.

Виступаючи з промовою під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня 1918 р., М. С. Грушевський сказав: “Вони щасливі, що могли купити своєю кров’ю такі вартості своєму народові, їх слава і вдячна пам’ять про них житиме з нашою свободою разом, серед народу нашого однині до віку” [7, с. 202]. Пам’ять живе і буде жити. Але урок дає історія. Трагічний урок Центральної Ради в тому, що вона протягом березня 1917 — квітня 1918 рр. не лише не створила сильну і могутню армію, а в силу ряду як об’єктивних, так і суб’єктивних причин втратила ту армію, яка була в її підпорядкуванні.

Аналізуючи причини поразки Центральної Ради, один з учасників української революції, а згодом відомий її історик П. Христюк виділяє три найголовніші причини невдачі Центральної Ради:

- 1) запізнення Центральної Ради з проведенням важливих соціально-економічних реформ;
- 2) недооцінка ваги рад робітничих, селянських і солдатських депутатів в революційній боротьбі і пов’язана з цим переоцінка ваги органів, побудованих на демократичних основах;
- 3) незадовільна організація апаратів державної влади, головне адміністративних, як в центрі, так і на місцях, і відсутність армії” [10, с. 37].

Повчальні уроки доби Центральної Ради змусили її лідерів докорінно змінити військову концепцію. Проект Закону “Про основні принципи озброєння УНР”,

підготовлений мобілізаційним відділом Генерального штабу армії УНР на початку квітня 1918 р., передбачав формування армії УНР на основі загального військового обов'язку та окреслював коло питань мобілізаційних заходів. На основі цього законопроекту в квітні 1918 р. Генеральним штабом армії УНР був вироблений проект Закону "Загальні підстави військової служби" [9, с. 347-348].

Двадцять четвертого квітня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів було заслухано доповідь військового міністра О. Т. Жуковського про Проект Закону "Про загальні основи формування Української армії" і прийнято постанову: законопроект ухвалити і внести на розгляд в Центральну Раду [9, с. 304]. Проте дні Центральної Ради були лічені і вже двадцять дев'ятого квітня 1918 р. в Києві відбувся державний переворот, внаслідок якого розпущено Центральну Раду.

На нашу думку, історичний досвід військового будівництва в добу Центральної Ради має велике теоретико-пізнавальне і практичне значення і його необхідно творчо використати при здійсненні сучасної реформи Збройних Сил України.

Список використаних джерел

1. Про Збройні Сили України [Текст] : Закон України від 06.12.1991 р. // ВВР. — 1992. — № 9 — Ст. 731.
2. Коментар до Конституції України [Текст] / [Авер'янов В. Б., Бойко В. Ф., Борденюк В. І., Ворсіанов Г. Т., Гринчишин В. А.] ; За заг. ред В. Ф. Опришко. — К. : Інститут законодавства ВРУ, 1996. — 373 с.
3. Грушевський, М. На порозі нової України: Гадки і мрії [Текст] / М. С. Грушевський ; За ред. В. П. Пlachinda. — К. : Наукова думка, 1991. — 128 с.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали [Текст] . У 2 т. — К. : Наукова думка, 1996. — Т. 1. : 4 березня — 9 грудня 1917 р. — 591 с.
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина [Текст] / Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові / За ред. В. Кубійовича. — Львів, 1993. — Т. 1. — 400 с.
6. Історія держави і права України: академічний курс : У 2 т. : [Текст] ; [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / Рогожин А. Й., Святоцький О. Д., Копиленко О. Л., Тищик Б. Й.; В. Я. Тацій (ред.), А. Й. Рогожин (ред.) / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К. : Ін Юре, 2000. — Т. 2 — 577 с.
7. Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть [Текст] / М. С. Грушевський. — К., 1991. — 240 с.
8. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність [Текст]. - К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 400 с.
9. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали [Текст]. У 2 т. — К. : Наукова думка, 1996. — Т. 2 : 10 грудня 1917 — 29 квітня 1918 р. — 422 с.
10. Гошуляк, І. Л. Про причини поразки Центральної Ради [Текст] / І. Л. Гошуляк // Український історичний журнал. — 1994. — № 1. — С. 31-45.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 13 від 25 березня 2010 року)*

Надійшла до редакції 12.03.2010